

тема:

**Відбулося
засідання РАУ
16-17 листопада
2022 року**

с. 3

**НААУ отримала
статус
асоційованого
члена в ССВЕ**

с. 4

**НААУ отримала
нагороду ССВЕ
за видатну
та невтомну
відданість
захисту прав
людини
та верховенства
права
в Україні**

с. 5

**Історія
адвокатури:
Розвиток
київської школи
права у першій
половині XIX —
на початку
XX століть:
історичний
нарис**

с. 59

РОЗВИТОК КИЇВСЬКОЇ ШКОЛИ ПРАВА У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ: ІСТОРИЧНИЙ НАРИС

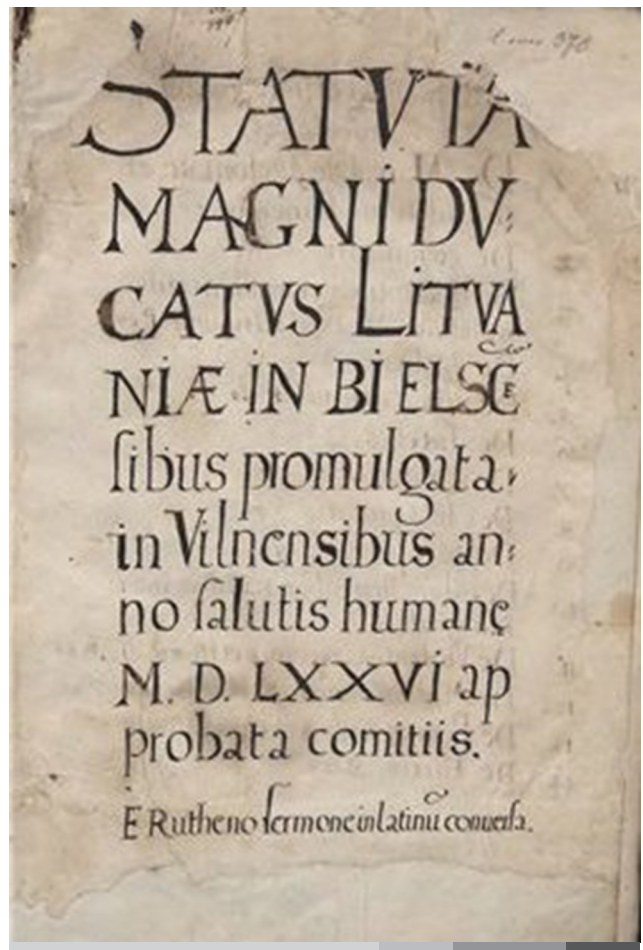
Валерій Філімоніхін, історик, юрист, Учасник Всеукраїнського Проєкту «Історія адвокатури України» Центру досліджень адвокатури і права НААУ, вчений секретар Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»

Київська адвокатура здійснила вагомий внесок в історію українського права і адвокатури в цілому. Від якого періоду розпочалася діяльність київської школи права? Які дисципліни читали на юридичному факультеті Київського університету?

Як відомо, історію творять особистості. Хто ж були ті, хто заклав підвалини юридичної освіти і науки у Києві? Хто став основоположниками та відомими представниками київської адвокатури на зламі ХІХ — ХХ століть? Відповіді на ці питання дає нова спільна розробка Центру досліджень адвокатури і права Національної асоціації адвокатів України та Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили». Ця стаття розпочинає цикл публікацій з історії київської адвокатури, її історичних витоків, долі її найяскравіших представників, а також репресій, яких зазнала київська адвокатура у міжвоєнний період.

Українська адвокатура з давньою та багатою історико-правовою спадщиною є невід’ємною частиною історії права України. Як відомо, у першій половині — середині ХVІ століття на територіях України та Білорусі проводились реформи, які створили нову правову та судову системи, що базувались на нормах Литовських статутів. Їх важливою складовою став інститут адвокатури, що свідчило про усвідомлення суспільством необхідності захисту прав і свобод людини. Вперше положення про адвокатів (прокурорів) зафіксовано у ІХ артикулі VI розділу Першого Литовського статуту від 1529 року, на відміну від Росії, у якій адвокатура почала складатися лише у другій половині ХІХ століття.

Фахівців з вищою правовою освітою у Києві почали готувати на юридичному факультеті Імператорського Університету Святого Володимира з 1835 року. Саме тоді з Петербургу до Києва прибула група молодих викладачів у складі К. О. Неволіна, С. О. Богородського, С. М. Орнатського.

Перший Литовський Статут. 1529 рік.
Дж. biblio.lib.kherson.ua

Слід наголосити на тому, що майже усі київські адвокати й правники з дореволюційним досвідом роботи були випускниками юридичного факультету Київського університету Святого Володимира. Цим пояснюється високий рівень їх теоретичної підготовки, завдяки чому вони справедливо вважались одними з найкращих фахівців своєї справи у колишній царській імперії.

Спочатку царський уряд не планував створювати у Києві університет. Передбачалось перевести Віленський ліцей до Житомира, а у Києві заснувати юридичний інститут Святого Володимира. Потім на заміну закритого Віленського університету відкрити ліцей в Орші. Лише у кінці 1833 року в уряді все ж таки вирішили заснувати Київський університет, який став би загальним університетським закладом для всього західного краю.

Імператорський Університет Святого Володимира. Київ. Фото 1911 року.

Статутом Університету від 25 грудня 1833 року передбачалось викладання на юридичному факультеті предметів:

1. Загальний систематичний огляд Законознавства, або так звана енциклопедія Прав.
2. Основні закони та постанови Російської імперії, закони про становище людей у державі.
3. Російські цивільні закони, як загальні, так і особливі, як то: кредитні, торгівельні про фабрики з включенням і тих місцевих законів, які діють у деяких губерніях.
4. Російські кримінальні закони.
5. Закони благочинні.

6. Закони про державну повинність та фінанси.

7. Римське законодавство у єднанні з його історією, як внутрішньою, так і зовнішньою.

Першим професором на юридичному факультеті став викладач-юрист **Олександр Миколайович Міцкевич** (рідний брат видатного польського поета Адама Міцкевича), який працював на кафедрі римського права. Він був також членом Правління та секретарем юридичного факультету.

О. Міцкевича разом з іншими викладачами перевели до Києва з Волинського ліцею у Кременці (сьогодні Тернопільщина). Згодом О. Міцкевич очолив кафедру римського права на юридичному факультеті, викладав латиною інституції римського права з внутрішньою історією. У 1835 — 1838 роках він, зокрема, читав лекції для студентів молодших курсів: загальний вступ до права та римського права взагалі, історію римського права до Юстиніана, а також його історію від Юстиніана до наших днів і систему приватного римського права. Вказані предмети він викладав на власних матеріалах, у яких керувався творами Гуго, Гаубольда, Савінї, Кленце, Штегардта, Варнкевича та Мацієвського, використовуючи справжні тексти джерел права. У 1839 році його перевели на посаду ординарного професора римського права Харківського університету.

У 1858 році О. Міцкевич залишив викладацьку діяльність у зв'язку із виходом на пенсію. Він є автором кількох праць з історії польсько-литовського права. За спогадами друзів, про нього залишилась пам'ять як про людину зі світлим практичним розумом та енергійним характером, яка мала значний вплив у товаристві кременецьких професорів.

Посаду завідувача кафедри російських цивільних законів зайняв професор **Сергій Миколайович Орнатський**, який входив до кодифікаторів

Міцкевич Олександр Миколайович (1801—1871).
Дж. Юр. ф-т Ун-ту Св. Володимира.
1834 — 1920. К., 2009

цивільного законодавства у II відділенні імператорської канцелярії. На посаді завідувача кафедри російських цивільних законів С. Орнатський пропрацював до 1843 року. У 1835 році увійшов до складу «Тимчасового комітету для дослідження старожитностей». У 1846 — 1880 роках римське право на юридичному факультеті викладав К. Мітюков. Завдяки його наполегливій праці у 1884 році побачив світ «Курс римського права». На думку учених-правознавців — це був один з найкращих посібників з приватного римського права. В цей час сформувалася школа видатних романістів, що не поступалася своїми досягненнями відомим західно-європейським університетам і якою керував К. Мітюков. На терені школи романістів **К. Мітюкова** створилася і успішно розвивалася школа цивілістів, яку очолив **В. Демченко**. Він був також деканом юридичного факультету. Значний внесок у розвиток цивілістичної думки, особливо романістики в Київському університеті, окрім інших правознавців, внесли професори К. Мітюков, Т. Яблочков, Й. Покровський, В. Удінцев, В. Сінайський, В. Демченко.

Орнатський Сергій
Миколайович
(1806—1884).
Дж. Юр. ф-т Ун-ту
Св. Володимира.
1834 — 1920. К., 2009

На юридичному факультеті університету Святого Володимира також створюється кафедра кримінальних законів, очолена професором кримінального права **Ігнатієм Миколайовичем Даниловичем**, який одночасно був першим деканом юридичного факультету. Він народився у 1788 році поблизу Белза (нині Республіка Польща) в родині уніатського священника, за національністю поляк. У 1812 році на юридичному факультеті Віленського університету здобув ступінь магістра, де потім викладав місцеве (литвинське) право протягом 1814 — 1824 років. У 1821 році був членом Віленського «провінціального комітету» з видання першого Литовського статуту 1529 року. Від 1825 року І. Данилович — професор російського та місцевого права Харківського, від 1835 року — Київського уні-

верситету. Він досліджував білорусько-литовські літописи, судєбники Великого князівства Литовського, зібрав близько двох тисяч п'ятисот давніх рукописів. У 1826 році видав Судєбник Казимира IV, а наступного року А. Мартиновський опублікував «Летописец Литвы и Хроника Русская, стараниями и трудами Игнатия Даниловича».

Як член Кодифікаційної комісії та головний редактор Зводу законів, статський радник, професор Ігнатій Данилович у 1830 — 1835 роках підготував ґрунтовну працю «Состояние трудов по Своду Законов возвращенных от Польши губерний с июля 1830 по 1-е сентября 1835 года».

У Києві, одночасно з викладацькою та адміністративною діяльністю на посаді декана юридичного факультету Університету Святого Володимира, продовжував досліджувати історію джерел права Великого князівства Литовського. На той час припадає його праця «Обозрение исторических сведений о состоянии свода местных законов западных губерний». У монографії «Исторический обзор Литовского законодательства», опублікованій у 1837 році, професор І. Данилович проаналізував історію розвитку права у Великому князівстві Литовському». Наступного року вийшла ще одна його праця «О Литовском статуте». Але затриматись у Києві йому надовго не довелося через польські заворушення. Ігнатій Данилович знаходився під підозрою та вважався царською владою поляком, до яких була політична недовіра. Тому в 1839 році його направили до Московського університету на кафедру законів благоустрою та доброчинності, на яких він читав лекції з місцевого права західних губерній. У 1840 році І. Данилович перейшов на кафедру цивільних законів Царства Польського того ж університету. Постійний тиск політичної недовіри та часта зміна місць праці, напружена наукова та викладацька діяльність підірвали його здоров'я, внаслідок чого у 1843 році

Данилович Ігнатій
Миколайович
(1787—1843).
Дж. Юр. ф-т Ун-ту Св.
Володимира.
1834 — 1920. К., 2009

І. Даниловича не стало. Праці І. Даниловича здійснили значний вплив на подальше дослідження історії держави і права Великого князівства Литовського.

Предметом досліджень кафедри кримінальних законів, крім сфери матеріального права, були ще питання кримінально-процесуального права. Професор кафедри **С. Богородський** читав курс кримінального права і процесу. Науку кримінального процесу він поділяв на дві частини: загальну та особливу, критично розглядав різні порядки судоустрою та форми кримінального судочинства. Підсумком його наукових досліджень стала праця з історії кримінального законодавства в Європі початку XVIII століття, опублікована у двох томах. Ця праця протягом довгого часу зберігала своє енциклопедичне значення в науці кримінального права.

Засновником наукової школи кримінального права був професор кримінального права **Олександр Федорович Кістяківський**, який зробив значний внесок також і в юридичну освіту — з його ініціативи, зокрема, започатковано вивчення судової медицини.

Найбільш відомими його працями є «Права, по которым судится малороссийский народ» та «Исследование о смертной казни». В останньому учений обґрунтував проблему смертної кари та довів, що вона не тільки не сприяє громадській безпеці, не стримує від злочинності, а її застосування має негативні аспекти. Особливу увагу О. Кістяківський звертав на вивчення звичаєвого права та вказував на його значимість у творенні законодавцями кримінального права. Вельми цінною у цьому сенсі є його праця «Программа для собирания и изучения юридических обычаев и народных взглядов по уголовному праву». Представником цієї школи також був **Д. Тальберг**, автор восьми наукових праць з кримінального права, присвячених дослідженню історії тюремної реформи та форм покарань, системи європейських в'язниць.

Кістяківський
Олександр Федорович
(1833—1885)
Дж. nbuv.gov.ua

ПРАВНИЧІ ТОВАРИСТВА ТА ОРГАНІЗАЦІЇ — РУШІЙ КИЇВСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

У 1877 році при Університеті Святого Володимира утворилось об'єднання правників — **Київське юридичне товариство**. Метою товариства стало дослідження у галузі права, оприлюднення та ознайомлення з науковими працями, а також установлення зв'язків з правниками з інших міст Російської імперії. Нових членів до товариства приймали за результатами голосування на загальних зборах. Голову товариства також обирали шляхом відкритого голосування. У різні роки товариство очолювали: В. Демченко, Г. Демченко, О. Кістяківський, К. Митюков, В. Синайський, В. Удинцев та інші. Протоколи засідань Київського юридичного товариства публікувались в «Университетских известиях», а також на сторінках щорічника «Труды Киевского юридического общества, состоящего при Императорском Университете Святого Владимира»; виходили друком й окремі доповіді. Київське юридичне товариство припинило свою діяльність у 1917 році. У 1911 — 1912 роках в Університеті була відкрита студентська юридична бібліотека імені П. А. Столипіна.

При Київському університеті Святого Володимира, крім Київського юридичного товариства, існувала також **Київська історико-юридична школа**. Головним досягненням багаторічної праці істориків права Київської школи, плідна наукова діяльність так чи інакше тісно пов'язувалась з Університетом Святого Володимира, вважається концепція «західноруського права», створена у кінці XIX століття. Сучасні історики права вважають її надзвичайно важливим етапом становлення українського права.

Питання про засновників Київської історико-юридичної школи досі залишається предметом дискусій істориків права. Т. Боднарук та інші вважають, що її основоположниками були М. Владимирський-Буданов і Ф. Леонтович. Проте С. Михальченко наголошує на тому, що започаткував історико-юридичну школу заслужений ординарний професор права Миколай Дмитрович Іванішев. *Миколай Іванішев народився у 1811 р. у м. Києві в сім'ї священника. У 1829 р. закінчив Київську духовну семінарію, а в 1836 р. — філософсько-юридичне відділення Головного педагогічного інституту в Петербурзі. Юридичну освіту продовжив у Берліні, де вивчав слов'янські старожитності.*

В кінці 1838 р. повернувся з-за кордону і був призначений ад'юнктом юридичного факультету в Київському університеті Св. Володимира. З 1839 р. завідував кафедрою законів державного благоустрою і благочиння. У 1840 р. захистив докторську дисертацію «Про плату за вбивство у давньоруському та інших слов'янських законодавствах у порівнянні з германською вірою». З 1840 — екстраординарний, а з 1842 — ординарний професор кафедри законів державного благоустрою; у 1848 — 1861 — декан юридичного факультету, а в 1862 — 1865 — ректор університету. У 1865 р. виїхав до Варшави для роботи в комісії з підготовки судової реформи, а 1866 р. був призначений головою цієї комісії. Помер М. Д. Іванішев у 1874 р. і похований у Києві. За науковими поглядами Іванішев належав до історичної школи права, був прихильником порівняльно-правового методу, теорії общинного побуту давніх слов'ян. Йому, зокрема, належить пріоритет у дослідженні общинних копних судів, державної Польщі і Литви, правової природи шляхетських сеймиків.

У своїй монографічній праці дослідник наукової діяльності знаного вченого Київського університету Святого Володимира приділив цьому питанню окремий розділ під назвою «Н. Д. Иванишев и основание Киевской школы историков». Дуже важливим представляється твердження С. Михальченко про те, що М. Іванішев був засновником одразу двох шкіл: історико-правової та історико-документалістської, котрі мали принципові відмінності у юридичному та конкретно-історичних методах дослідження. Його позицію підтримують автори монографії, присвяченої реконструкції життя та багатоманітної діяльності вітчизняного правознавця М. Іванішева, В. Андрейцев та В. Короткий. Також Т. Теремецька у новітньому дослідженні біографії М. Іванішева зауважує, що «вче-

Іванішев Миколай
Дмитрович
(1811—1874).
Дж. Юр. ф-т Ун-ту
Св. Володимира.
1834 — 1920. К., 2009

ний відіграв важливу роль у становленні та розвитку історико-юридичної школи». Але найбільше це питання досліджене у І. Гриценка, який переконливо засвідчує, що власне М. Іванішев був засновником Київської історико-юридичної школи Університету Святого Володимира.

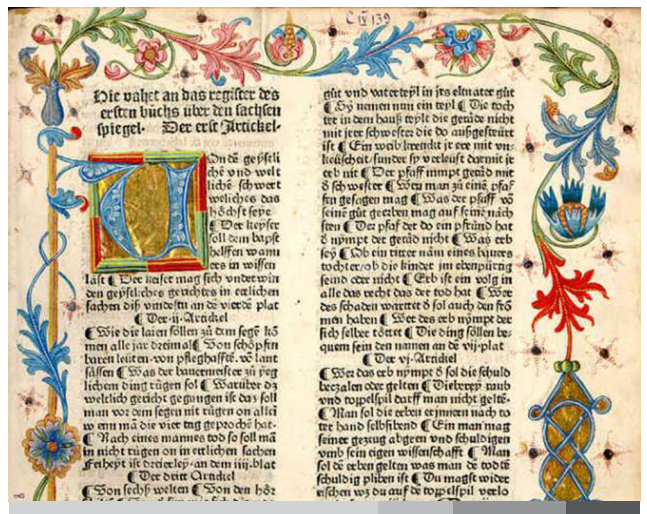
Найбільш детально історико-юридичну школу описав Є. Спекторський у 1935 році. І. Гриценко визначив, серед інших, один із головних критеріїв феномена історико-юридичної школи, а саме, що М. Іванішев фактично запозичив метод та термінологію німецької історичної школи права, але застосував їх до слов'янських законодавств. І. Гриценко долучився до думки В. Короткого та В. Андрейцева, що М. Іванішев поєднав методологію історичної школи права та слов'янознавчий зміст у правознавстві на основі богемського, моравського та мазовецького законодавства, використавши для цього порівняльний аналіз, а також обґрунтував основний принцип документалізму в історико-правовій науці — абсолютизація джерела при мінімумі власних інтерпретацій.

Дослідник зробив вагомі висновки, у яких визначив характерні риси історико-правових поглядів М. Іванішева: поділяв основні ідеї історичної школи права; відстоював національні засади розвитку права; виділяв слов'янський субстрат у праві; загальні принципи дослідження ґрунтувалися на необхідності порівняльного методу дослідження історико-правових явищ на широкій документальній базі; особливий інтерес до історії Великого князівства Литовського, яке визнавав як федеративне утворення; общину вважав винятково слов'янським інститутом. Крім плідної наукової діяльності, М. Іванішев ще мав неабиякий організаторський талант, про що стверджують у згаданій книзі І. Гриценко та В. Короткий: «Фактично весь цвіт юридичного факультету другої половини XIX століття був зібраний М. Іванішевим». На їх переконання, тенденцію вивчення права свого краю М. Іванішев зумів передати таким своїм видатним учням, як О. Леонтович, О. Кістяківський, М. Владимирський-Буданов, О. Романович-Славатинський. Все перелічене дало І. Гриценку підстави зробити висновок, що «в 40 — 80 роках XIX століття в Університеті Святого Володимира сформувалась наукова історико-правова школа, біля витоків якої стояв М. Д. Іванішев».

Проблема становлення Київської історико-юридичної школи привертала увагу не одного покоління дослідників, навіть сьогодні багато її аспектів залишаються малодослідженими і потребують її подальшого вивчення.

Натхненна праця учених-правників Київського університету Святого Володимира сприяла високим темпам розвитку Київської школи права. Впровадження досягнень наукових досліджень у навчальні дисципліни підтримувало якість освіти та викладання на високому професійному рівні. Все перелічене дозволило у кінці XIX століття вивести на передові позиції серед провідних юридичних факультетів російських університетів київську університетську правничу науку. Ця першість протрималася за Київським університетом до захоплення влади в Україні більшовиками у 1920 році¹.

Магдебурзьке право. Magdeburger Recht.
Дж. Fittlenhistory.ucoz.ru

¹ Список літератури:

1. Довбищенко М. Джерела до історії Адвокатури в Україні Литовсько-польської та козацької доби: Загальний огляд та перспективи дослідження / 36. матер. Всеукраїнського круглого столу «Адвокатура України: історія та сучасність» (на пошану адвоката, президента УНР в екзилі Степана Порфировича Вітвицького), 24 листопада 2015 р. м. Львів / Уклад. І. Б. Василик, І. С. Яковець. К.: КВІЦ, 2015. С. 47.
2. Киев и университет Святого Владимира при императоре Николае I. 1825 — 1855. Издание Университета Святого Владимира. Типография С. В. Кульженко. Киев. 1896 год. С. 59.
3. Гриценко І. С. Юридичний факультет Університету Святого Володимира, 1834 — 1920 / І. С. Гриценко, В. А. Короткий. К.: Либідь, 2009. С. 5 — 6, 20 — 22.
4. Юридична наука і освіта на Україні / АН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Наукова думка, 1992. — С. 153, 157.
5. Дмитренко А. П. Внесок професорсько-викладацького складу юридичного факультету Київського університету в розвиток юридичної освіти та науки (1863 — 1884 рр.) / Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. XI. Серія: Історія: 36. наук. праць. / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука / Вінниця, 2006. С. 58 — 59.
6. Гриценко І. С. Юридичний факультет Університету Святого Володимира, 1834 — 1920... С. 253.
7. ALMA MATER: Університет Святого Володимира на передодні та в добу Української революції. 1917 — 1920. Матеріали, документи, спогади: У 3 кн./ Упоряд. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський. К.: Прайм, 2000. Кн. 1: Університет Святого Володимира між двома революціями. К.: Прайм, 2000. С. 392.
8. Сороковик І. І. Данилович — первый декан юридического факультета Киевского университета / Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2020. Вип. 1(112). С. 51 — 56.
9. Микола Дмитрович Іванішев (1811 — 1874). Бібліографічний нарис до 205-річчя від дня народження. Серія «Дослідники Волині. Дати і долі». Вип. 16. Луцьк — 2016.
10. Чубата М. В. Витоки та становлення Київської історико-юридичної школи: інтерпретації істориків та правознавців. Часопис Київського університету права. 2019. № 1. С. 68 — 69.
11. Заборовський В. В. Зародження інституту української адвокатури (IX — XVIII статтею) / Наук. вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Вип. 35. Ч. 1, т. 3. Ужгород, 2015. С. 140.